

Hódolat Désnek

A nyelvész Szabó T. Attila születésének 100. évében

Tisztelt Emlékezők!

Kedves Barátaink!

Köszöntésként kérem, fogadják Édesapám, a nyelvész Szabó T. Attila családja, gyermekei, unokái, dédunokái nevében köszönetünket és jókívánságainkat. Köszönetünket, mert a „tisztelőbeli szülőváros” nem feledkezett meg hűségese fiáról. Jókívánságainkat, hogy a mostani emlékezést sok hasonló kövesse azokról, akiket ez a város adott a magyar és az egyetemes tudománynak, műveltségnek.

Huber András szép könyve – *Akikhez a múzsák bekopogtak* – jó útmutató ezekhez az ünnepekhez.

Készültem erre az alkalomra. És készültünk családiról is, Áron öcsém családjával, sógornőmmel, Jakab Évával és gyermekeivel, Áronnal, Kristóffal és Benjáminnal, akinek felmenői szintén a dési temetőben nyugszanak. Ádám öcsém gyermekeivel, Anikóval, Attilával és Istvánnal, és Édesanyjukkal, dr. Posgay Ildikóval, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvészeti Intézetének vezetőjével. Feleségemmel és gyermekeimmel, Annával és Ádámmal, az ő családjakkal. Valamennyien végtelenül sajnáljuk, hogy a sors úgy hozta: ez az együttlét most nem sikerült. Külföldi tanulmányutak, érettségi vizsgák, szoptatás, beteg gyermekek, frissen és nehezen szerzett értékes munkahelyek és sok-sok egyéni sorskérdés húzta keresztül a terveket, álmokat. Magam az elmúlt hét nagy részét ágyban töltöttem, és bár reménykedtem a gyógyulásban, rájöttem, dőreség volna vállalni az utat. Nem is beszélve más váratlan bonyodalmakról. A fizikai jelenlét helyett marad hát a lelki együttlét és a remény, hogy eljutunk egyszer együtt Désre.

Ez a város volt az, mely valóban „családdá” tett bennünket azzal, hogy befogadta Nagyanyánkat, özvegy Szabó T. Károlyné született Bartók Idát és félárva gyermekeit, Károlyt, Erzsikét, Mártát, valamint a szinte még csecsemő ikerpárt, Juditot (Dodót) és Attilát.

Konok kun Szabó ősünk a Duna melléki Ordasról került valamikor a 19. század elején a királyi város, Székesfehérvár közelében lévő Tabajdra rektortanítónak. (Az ordasi hagyomány viszont az ottani Szabókat erdélyi besenyő származékoknak tartja, akik a török kor után kerültek a Duna menti néptelen területekre valahonnan, talán a Székelyföldről.) A családi levéltárból előkerült a tabajdi közösség egykori ajánlata. És megvan ott, Tabajdon, ha nem is az egykori rektori lakás, de annak a kapunak kerékvető köve, melyen valamikor Szabó József naponta behajtott. Fiát, Szabó Lajost a családi legenda szerint még kisgyermekként regényes körülmények között vették magukhoz és tanították ki a széki Teleki grófok. Lehet, hogy éppen az a Teleki László, akinek a nevét Karacs Ferenc csodás országtérképe is őrzi füredi dolgozószobám falán. Mindez annyiban tartozik ide, amennyiben a múltbéli Monarchia egykori magyar vándorai – változó családok változó nemzedékei – most éppen egy új jövőbe, az Európai Unióba készülnek „vándorolni”.

A Teleki-utódok aztán Szabó Lajosra bízta később a Lápos menti Felsőszöcsön, illetve a Maros menti Gernyeszegen lévő birtokaik gazdasági ügyeinek intézését. De tartozhattak az ő felelősségi körébe Dés környéki Teleki-birtokok is, mert bizonyára így ismerkedhetett meg a

Dés melletti szekeresörpényi (tehát nem szászörpényi, mint az egyik frissen megjelent centenárium megemlékezés tudni véli) Örpényi Karolinával. Lenka néninek kortörténeti értékű „családragénye” kéziratban maradt... talán ma is megvan valahol a környéken. Neki minden bizonnyal szerepe volt egyrészt a Szabó család désaknai letelepedésében, másrészt fia, Károly házasságában a neve alapján székelyföldi családból származó sepsiszentiványi Bartók Idával.

Az immár désaknai Szabó Károly az iratok tanúsága – és a családi legendárium – szerint a kolozsvári mezőgazdasági akadémián íratta először nevébe a sok ott tanuló Szabó Károlytól való megkülönböztetés végett édesanyja családnevét, illetőleg annak névbetűjét.

Szabó T. Károly a millennium idején édesapjával együtt dolgozott Gernyeszegen, majd – részben talán éppen a millenniumi ünnepek hatásaként – került Fehéregyházára. A hosszú és tanulságos történetet egy mondatba foglalva: a nyelvész Szabó T. Attila azért született Fehéregyházán, mert a költő Petőfi Sándor – az akkoriban jóformán színromán – Fehéregyháza határában halt meg. Szükség volt egy magyar közösségre a kegyeleti helyszín közelében, és Darányi Ignác miniszter úr ezt a feladatot az éppen ottani Haller-birtokon dolgozó nagyapánkra bízta. De ez már egy más, részleteiben még feltárandó történet.

Komoly családi tragédia ködlik fel a mögött a tény mögött, hogy Édesapánknak semmi emléke nem maradt Fehéregyházáról, és valójában Dést tekintette „tisztelhetlen szülővárosának”. A tragédia lényege minden bizonnyal kapcsolatba hozható egy saját gyermekkori emlékkel: kirándulásaink közben Édesapám (és bizonyára az ő apja is) bátran ivott minden tiszta patak-ból, fedetlen forrásból, kútból, gyakran mondván tréfálkozva: jó az a víz, amiben megél a béka! Ezzel mindig kétségbe ejtette orvos Édesanyánkat, aki tudván tudta, hogy az ilyen vízben megél a béka mellett még sok minden, így a májmétely is. Azt is tudta, hogy a májmétely agytályogot okozhat. És azt is olvashatta a kórházi leletekben, hogy egy ilyen heveny agytályog miatt maradt özvegy őt kisgyermekkel Bartók Ida.

Igen, Bartók Ida, a későbbi dési tanítónő. Tulajdonképpen vele kezdődik sok minden, talán még az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* is. Mert a tanítónő szakmai szemmel is figyelte, hogyan izleli a szavakat Attila fia. Milyen szépen ír. Milyen szívesen olvas. Milyen jól énekel. És most vessünk csak egy pillantást a fiú első komoly tudományos könyvére, az 1934-ben kiadott, a *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században* című doktori munka első lapjára. Az itt olvasható egyetlen mondatra: „ÉDESANYÁMNAK, akivel először énekeltem a zsoltárokat.” ÉDESANYÁMNAK. Így, csupa nagybetűvel. Édesanyjának, aki csak a második világháború elől menekülve hagyta el egyszer Dést, hogy beleszaladjon Budapest ostromának poklába.

Milyen lehetett annak az édesanyjának és gyermekeinek dési élete, aki házasságának első évtizedében öt (de rémlik, mintha azt is beszéltek volna a családban, hogy hat) gyermeket szült. Az viszont biztos, hogy öt kisgyermekkel maradt fiatal-özvegyen egy árva fillér nélkül! Ugyanis a magyar földművelési minisztérium szerződésben kötötte ki, hogy a fehéregyházi telepítéscsoport és családja csak fizetésre, de ezenkívül semmilyen nyugdíjra, segélyre nem jogosult semmilyen körülmények között.

Milyen lehetett annak a tanítónőnek az élete, akinek a katolikus egyház nem tudta megbocsátani, hogy egy reformátushoz ment feleségül, és ezért nem adott neki tanítónői állást. A katolikus Bartók Idát végül a dési református elemi iskola fogadta be. És Ő ezután élete végéig csak gyermekeinek élt szerény-szegény otthonában, az egykori Iorga utcában (az utca magyar nevét nem sikerült kiderítenem).

Bartók Ida kötelességtudó volt, melegszívű, de szigorú, büszke és konok. Valamint végtelesen szemérmes és tiszta beszédű, aki főbenjáró bűnnek tartotta a nyelvi személtelést, a káromkodást. A Bartók családra jellemző lehetett ez a magatartás. A családi hagyományokban talált (bár

Édesapám által nem sokra tartott) családi címeren a kezében nyitott könyvet tartó, övén kardot viselő – hagyományok szerint tordai – rektortanító 1704-ből datált jelmondatai (*Si non marte, arte. Per aspera ad ardua*) a kardot könyvre cserélő ember nehézségeket leküzdő, feltörekvő természetére utalhatnak. Bartók Idának is erős természete lehetett, hisz emelt fővel viselte „többszörös özvegyiségét”: hogy előbb elvesztette férjét, majd elvesztette egyházát, majd 1919-ben elvesztette „hazáját” is... csak azért, hogy szülőföldjén maradhasson. Nyelvvizsgák, hűségeskük, anyagi és erkölcsi megpróbáltatások, esetenként megaláztatások kora volt, lehetett ez.

Maradt menedéknek a zsoltár. A „*Tebenned bízunk eleitől fogva ...*” reménye és harmóniája. És maradtak az esti énekek a kis dési ház ágyaiban álomra szenderülő öt gyermekkel a „*fé-hér homokos, fekete homokos*” udvarról, a búzaszemeket elhordó „*páros fehér galambról*” és a „*hej, besoroztak, hej, besoroztak engemet katonának*” többértelmű fájdalomról. Ebből a fájdalomból már saját gyermekkorom közös esti énekléseinek emlékein is átdereng emlékeimben valami:

*Hej, besoroztak, hej, besoroztak engemet katonának.
Gondját viseltem, gondját viseltem az én édes anyámnak.
S hej de nem viselem, nem viselem többé gondját szegénynek.
Jó ótalmára, jó ótalmára bízom a nagy Istennek.*

Gyermekként inkább éreztem, mint értettem ezt a fájdalmat és szomorúságot, és ma is csak sejtem az okát. Bizonyára gyermekeim még kevésbé értették-sejtették ezt, amikor a maga idején Kolozsvárott, esténként ágyuk mellé ülve én is próbáltam összekapcsolni azt, aminek össze kellene kapcsolódnia: a szóban, dalban hagyományozandó érzéseket, a tanulandó tudást (a mémekeket) és a természet törvényei szerint öröklődő gének üzenetét. Nehéz lemérni, hogy ez mennyire sikerült: még „öregednie” kell a most felnőtté érő nemzedéknek: a mi megemberesedett, megasszonyosodott gyermekeinknek. Akik már sajnos nem az egykori, a megtartó dési környezetben nevelkedtek.

Édesapánk a dési időkről ritkán mesélt. Nem volt mesélő ember, bár valójában folyamatosan a múltban, a népi és a történelmi Erdély múltjában élt. Ha emlékezett, édesanyján, testvére-in kívül például dési magyar iskolájának igazgatóját, Husz Ödönt gyakran emlegette szeretettel. Mesélt barátairól, a Parádiakról, a Dadayakról, Husz Ödönrről, Dési Huber Istvánról, Mohy Sándorról, Wass Albertről, későbbi iskola- vagy éppen osztálytársáról – nem emlékszem pontosan –, Jagamas Jánosról (nála hallottuk először Kodály *Ne bántsd a magyart!* kórusművének magnófelvételét valamikor, ezért a zenehallgatásért is börtönveszélyes időkben). Incze János Bartók Idának dedikált, maga készítette linóleummetszetes könyvecskéjét – ma is őrzöm ezt a szép emléket – egy ilyen emlékezéskor adta először kezembe.

Fontos itt még megemlíteni a Huber András által is idézett Kovács Dezsőt, a kolozsvári református kollégium későbbi igazgatóját, Szabó T. Károly kollégiumi osztálytársát és – Szabó T. Attila hagyatékában fennmaradt kordokumentum jellegű levelezésükkel igazolhatóan – a korán elhunyt apa bensőséges jó barátját. Az ugyancsak Déshez kötődő Kovács Dezső „apától felügyelete”, szeretete és folyamatos szakmai-emberi figyelme igen fontos lehetett az ünneptel számára; róla is gyakran és szívesen mesélt, ha úgy hozta a beszélgetés.

És emlékezett még sokakról, akiknek a neve most nem jut eszembe. Nagy szeretettel emlegette például osztálytársait, külön kiemelve román barátait, (Iuliu) Maxim Gyulát és (Virgil?) Şorban Vilit – mindkettőjünkkel halálig tartó, sőt Maxim Gyulával, a Lazányi, Huber és a Boér családdal nemzedékeken is átívelő maradt a baráti kapcsolat. Gyakran mondotta volt: mi az

első világháború előtt el sem tudtuk képzelni, mi az, hogy nemzeti gyűlölködés, mi a sovinizmus!

Megőrizte, megőriztük ezt a dési örökséget; mi sem értettük meg soha a nemzeti gyűlölet embert sorvasztó érzését. Átszellemülten énekeltük évről évre – és énekeljük ma is – karácsonyestéken a Désről hozott egyik legszebb zsoltár már családunkban folklorizálódott változatát: *„Dicsőség légyen mennyben az Istennek, békesség légyen Földön az embernek és jóakarát mindenféle népek és nemzetségek.”*

Dés azonban az emlékező történetekben elsősorban a Szamosok összefolyásának városa, a nagy nyári fürdőzések, a nagy labdarúgó-csaták, focimeccsek színtere volt.

Számunkra, gyermekei számára, akik csak a kolozsvári Kis-Szamos gübbenőit, a Sodor-rét néhány tíz vagy legfeljebb néhány száz méteres úszható szakaszait ismertük – éppen az Ő vízimádata jóvoltából (NB: a szabad tábor tüzeket is nagyon szerette) –, a „*bezzeg a dési Szamos*”-sal kezdődő történetek különleges mesevilágot jelentettek. És ezeknek a történeteknek a valóság alapját is gyakran láthattuk: villámgyors vagy éppen nagy áhítattal előkészített lapos vagy mély csukafejeseket (ahogy a hely és víz állás engedte) vagy a kiszámíthatatlan hosszúságú és irányú víz alatti távúzásokat, melyeket rajta kívül senkitől sem láttam a Szamoson. A dési házi gyártmányú szkiff emlékéit idézik számomra ma is balatoni kajakjaim, és a szabad vizek emberformáló hatását vélem látni a bennem is mélyen rögzült mozdulatokban.

Szívesen emlékezett a nagy labdarúgó-csatákra, különösen azokra, melyeket az örök rivális, Szamosújvár csapatával vívtak. Leggyakrabban arra, melyet anyai tilalom ellenére skarlatosan vitt (emlékezetem szerint) Szamosújváron győzelemre egy maraton futás után: csapata ugyanis nem győzte várni a mama által csapatindulásig ágyban őrzött – ha jól emlékszem – középhátvédjét. Ez a mérkőzés azért is emlékezetes maradt, mert életveszély, hosszú betegség és valódi „ágyrabság” követte. Mivel pedig ezalatt egy ideig orvosi előírás szerint csak cukrozott tejet ihatott, később soha nem itta meg a cukrozott tejet. De csettintó dicsérettel emlegette a finom bivalytejeket és szilvalekváros kenyereket, amiket egykor Désaknán a „gazdag” rokonoktól kapott.

Míg Édesanyja élt, Szabó T. Attila gyakrabban járt Désen, de ezek az utak egyre szomorúbb élményt jelentettek számára. A kegyetlen idők – két háború és minden, ami közte történt – súlyos nyomokat hagytak Bartók Ida szervezetében. Aggódva figyelték testvérével, Mártával – aki egész életét Désen élte le –, amint a mész vette át fokozatosan az ész helyét. Édesapám maga is rettegett attól, hogy rá is hasonló sors várhat. Sőt nekem is visszatérő rossz álmom, hogy látom magunkat hasonló sorsban, nyomorúságos körülmények között, jobb időket látott polgári lakásokban, melyekben immár csak rombolni áll meg az idő.

Ida nagyanyám halála után már csak Márt(h)a nagynénémhez járhattunk néha Désre látogatónak: ma is szeretettel őrzöm jószágos tekintetét... és ajándékba készített csodálatos csipketerítőit.

Visszatekintve úgy látom, Désnek sorsformáló szerepe volt egy alkotó életút első, meghatározó szakaszában. Otthon a kötelességtudat, a határtalan, de szemérmes és visszafogott szeretet, az iskolában a megértő odafigyelés volt jellemformáló. Az iskolán túl pedig a soknemzetiségű – magyar, román, örmény, szász – barátságok, a korlátlan tünő szabadság. Az egészséges versengés és az eredményre törő csapatszellem. Talán innen hozta a siker és az eredmény fogalma közötti konok különbségtételt is: ne sikereket kívánj nekem, fiam, hanem eredményeket. Ne a szocializmus sikereire figyelj, fiam, hanem az eredményére!

Meghatározó szerepe volt Désnek Szabó T. Attila életében akkor is, amikor itt élt, és akkor is, amikor elkerült innen. Szép jelképpel fejezi ki ezt a központi szerepet Deák Ferencnek, a Kriterion könyvművészenek a nyelvész Szabó T. Attila nyolcvanadik születésnapjára készített

rézkarca, melyen a dési címert és benne a dési templomot építő mestert balról az Erdélyi Múzeum-Egyesület első kolozsvári épülete (a Mikó-villa), jobbról a Farkas utcai református kollégium főépülete (az egykori „Új-Kúria”) és a hozzá csatlakozó Apáczai-fal fogja közre.

Fogadja hát Dés, fogadják a désiek, családunk lélekben itt együtt ünneplő tagjai nevében is, a méltatlan utódok hálás köszönetét, őszinte elismerését és legjobb kívánságait mindazért a sok szépért, jóért, emberi és közösségi értékért, amit az egykori gyermek és fiatal ember, a későbbi nyelvész Szabó T. Attila ettől a várostól kapott.

Szabó T. Attila Ellák